

Počátky rekonstrukčního zobrazení pravěkých a raně středověkých objektů v české literatuře (do poloviny 20. století)

V ilustracích odborné literatury i beletrie lze sledovat vývoj pohledů na život v pravěku či raném středověku. K nejproblematictějšímu (protože komplexním a v nálezové situaci *de facto* nepřítomným) prvkům, které je možno na obrázcích hodnotit, patří architektura. Článek upozorňuje na některé tendence a významná jména v problematice zobrazování staveb.

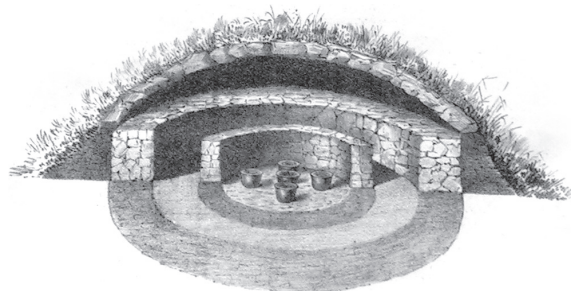
■ Milan SLEZÁK

Katedra archeologie,
Univerzita Hradec Králové

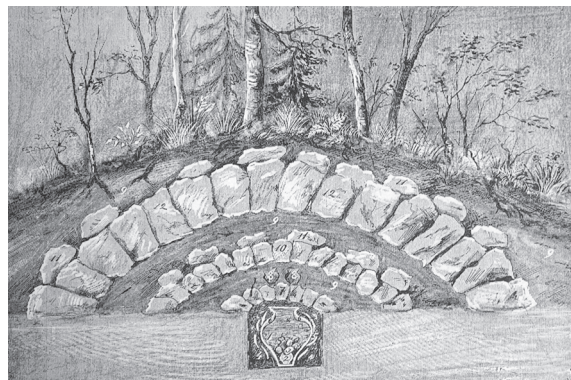
Pokusy o rekonstrukční vyobrazení pravěkých nebo raně středověkých objektů v literatuře jsou poměrně mladého data.¹ První rekonstrukční obrazy můžeme v literatuře vidět až od počátku druhé poloviny 19. století – navíc dlouho jen ojediněle a slabě. Souvisí to s tím, jak bylo na „šerý dávnověk“ nahlíženo ve středověku či raném novověku a ještě i během 19. století a jak se měnila samotná archeologie. V polovině 19. století má ale česká archeologie již svůj počáteční vývoj za sebou a stává se svébytnou vědeckou disciplínou. Časopis *Památky archeologické*, založený roku 1854, se stal důležitou platformou pro zprávy z archeologických výzkumů a prospekci v terénu. Stal se i místem, kde se začínají objevovat plánky hradišť a dokumentace mohyl – tyto dva typy objektů byly tehdy stále středem pozornosti.

První rekonstrukce v odborné literatuře

Hradiště se v té době rekonstruují zatím ještě nedočkala – byť i vykreslení valových linií mohlo někdy do jisté míry být výsledkem rekonstrukčního přístupu a hypotetické interpretace terénních stop. O něco dříve však nalézáme rekonstrukci u mohyl. Ale spíše jen v ojedinělém záblesku vyobrazení mohyly v článku *Karla Jičínského* Otevření mohyly u vsi Kamýka blíž Chudenic (1858). Můžeme ji prohlásit za patrně první skutečnou rekonstrukci pravěkého objektu v naší literatuře. Mohyla je zde zachycena v řezu, který má ukázat, co se nacházelo uvnitř – není to však zakresleno dokumentačně věrně, ale evidentně jsou vnitřní konstrukce i rozmístění nádob rekonstruovány, navíc je ilustrace provedena v perspektivě a nepostrádá tedy trojrozměrné působení (obr. 1). Uvedený příklad je ale poměrně osamocenou vlastovkou, i když rekonstrukční přístup je možno dobře vidět ještě u obrázků základových konstrukcí mohyl v článku *Jana Karla Hraše* Pohanské pohřebiště nad Smutnou u Rataj (1865). Kromě „vyzdění“ kamenů v základu mohyly však další informace nenabízí. Další publikace s vyobrazeními mohyl jsou již více dokumentární a mnohem méně (pokud vůbec) obsahují rekonstrukční zásah či inscenaci. Rekonstrukční postup se tak vyčerpává maximálně v určitém náznakovém uspořádání vrstev a vnitřního vybavení mohyly v řezu. Podstatným z řady takových příkladů je především řez mohyly u Milavč v článku *Františka*

■ Obr. 1 Rekonstrukce mohyly u Kamýka (Jičínský 1858, 26–27)

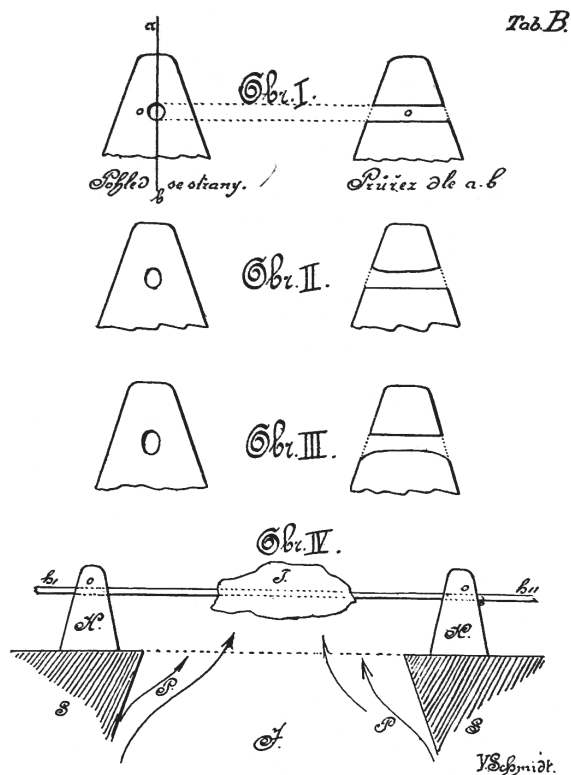

■ Obr. 2 Původní obrázek milavečské mohyly (Lang 1887, 209–210)

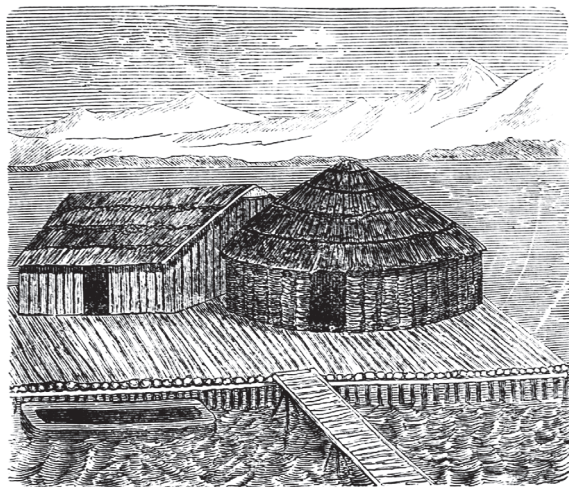
Langa O nálezích u Milaveč a Velkých Luženic (1887; obr. 2). Tato ilustrace se dočkala navíc i opakovaného překreslení (o tom dále).

Je to také důsledek rozvoje archeologie a jejího „zvědeckování“ příklonem k přírodovědné exaktnosti. Důraz je v té době sice správně kladen na zpřesnění metod archeologického výzkumu a důslednou dokumentaci v terénu – včetně pečlivého zakreslu nálezové situace a jednotlivých objektů (samozřejmě v dobovém kontextu rozpoznávání archeologických situací) –, ale výsledkem je i odklon

¹ Stranou ponecháváme samozřejmě volné výtvarné umění. Občasné zobrazení staveb ilustrující příběhy o raném středověku či mytologickém pohanském čase na iluminacích, deskových obrazech, plátnech, grafických listech a rytinách i nástěnných malbách podléhalo jiným vlivům a v čase před plným rozvojem archeologie ukazovalo spíše schematické a recentními projekcemi (vrcholného) středověku zatížené kulisy. Problematika by jistě nemusela stát mimo naši pozornost zcela, ale v rozsahu tohoto článku není k tomu prostor a pro sledování vyjádření na stranách literatury, které je samo o sobě dobře a přiléhavěji vypovídající, to není ani nutné.

■ Obr. 3 Interpretace závaží jako stojanu pro rožeň (Schmidt 1893, 259)

■ Obr. 4 Obrázek nákolí převzatý od F. Kellera do knihy K. Čermáka *Pravěk lidstva evropského* (1887, 108)

od rekonstrukčního přístupu a neochota vstupovat na tenký led diskuse hypotetické rekonstruované podoby. Mezi nemnohé obrázky obsahující aspoň minimální rekonstrukci můžeme zařadit trochu bizarní funkční interpretaci nalezených velkých závaží jako podpor rožně v článku Václava Schmidta *Archaeologický výzkum údolí Svatojiřského a okolí* (1893; **obr. 3**).

Tab. B.

Také sem například patří náznakové zobrazení pecí v článku Josefa Ladislava Píče *Archaeologický výzkum ve středních Čechách* (1897). Tyto silně minimalistické náčrtky vyzdvihující základní hmotu pece se objevily pak i v *Píčově* knize *Starožitnosti země České II. Čechy na úsvitě dějin* (1903) a v upravené podobě ještě mnohem později i v knize Radomíra Pleinera *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích* (1958).

Na přelomu 19. a 20. století práce v terénu dospěla k větší pozornosti samotným „sídlištním jamám“. Různé probarvené vrstvy a skvrny v půdě byly sice dokumentovány již dávno: nalézt je můžeme už v deníkových záznamech nadšených prospektorů v polovině 19. století – příkladem mohou být náčrtky v denících Františka Petery Rohoznického^{1,2} ale nyní se samy tyto objekty stávají stále více předmětem důkladného měření a zpracování. A jsou mezi nimi rozpoznávána i obydlí. Někdy však mylně: ještě dlouho bude doznívat představa, že lidé žili v jamách a že všechny větší jámy na sídlištních jsou pozůstatky obydlí (o tom například *Bláhová-Sklenářová* 2012, 12–13). Pravidelné obdélné jámy však často byly správně identifikovány jako zahloubené podlahy obytných staveb. Zobrazení objektů a staveb, které by šlo za hranice schematických a technických kreseb, se však vyskytuje jen ojediněle.

Zvláštním impulsem pro rozvoj zobrazování objektů byly objevy nákolních sídlišť v okolí alpských jezer (hlavně ve Švýcarsku). K těmto objevům došlo krátce po polovině 19. století (u počátků „nákolní archeologie“ stál Ferdinand Keller) a v následujících desetiletích jich přibývalo. Staly se potom na dlouhou dobu určitým fenoménem, který rezonoval v evropské archeologii (*Schlichtherle Hrsg.* 1997; *Slezák* 2007; *Tichý – Slezák – Dobmálková* 2008). V naší odborné literatuře mu byla věnována pozornost rovněž, ovšem ještě více se nákolní stavby těšily oblibě u autorů a ilustrátorů českých populárních knížek nebo beletrie (o tom dále). S obrázkem nákolí se tak můžeme roku 1887

setkat v knížce *Klimenta Čermáka* (jinak jednoho z propagátorů archeologie populární formou) *Pravěk lidstva Evropského* (**obr. 4**) – jedná se o převzatou rekonstrukci od Ferdinanda Kellera (*Bláhová-Sklenářová* 2012, 11, pozn. 1). Další – zjevně ze stejného zdroje převzatá nebo odvozená – rekonstrukce nákolí je v syntéze *Lubora Niederleho* *Lidstvo v době předhistorické* (1893; **obr. 5**).

Vyobrazení ve Štorchově odborné tvorbě

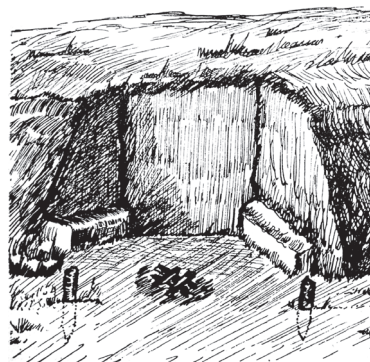
Významně vstoupil do tehdejší diskuse o charakteru života našich předků *Eduard Štorch*, který na začátku 20. století působil jako archeolog (později se ale s archeologickou obcí rozešel) a přispíval i do *Památek archaeologických*. Archeologickou tematiku také zapojoval do svého povolání učitele (vydával se se svými žáky do okolí Prahy a společně hledali pravěké artefakty). Právě pro potřeby školní výuky se snažil Štorch téma více popularizovat. Jeho první práce však ještě můžeme vidět na rozhraní odborné či populárně naučné literatury a beletrie, byť zároveň již začal psát také povídky. Z popularizačních publikací možno zmínit knížku *První lidé v Čechách* z roku 1909. V té nalezneme kresbu od Rudolfa Livory, která zobrazuje matku s dítětem. Před nimi vidíme jakousi malou didaktickou výstavku eneolitických artefaktů a v pozadí idylické rodinné scénky se tyčí stanovitá chýše, pokrytá patrně kůžemi (**obr. 6**). Jiná Štorchova kniha na pomezí žánrů je *Život v pravěku* z roku 1912, kde nacházíme obrázek nákolí – od ilustrátora Jaroslava Filipa. Vedle toho lze do jistě uvést například i knížku *Člověk diluviální*, která vyšla v roce 1907. Jedná se o zárodek beletristického zpracování, které se nakonec v další redakci přetaví v slavné *Lovce mamutů* (1918; *Sklenář* 2003, 246–253). Zde je ilustrativně použita dokumentární rytina zobrazující výjev ze života severských „primitivních“ kmenů (různé cestopisy a rytiny či fotografie domorodých kmenů a jejich obydlí byly u populární literatury častým zdrojem převzatých ilustrací).

2 Literární archiv Památníku národního písemnictví, Fond PETERA František, Deník, svazek VI, 1858.

Rekonstrukce v odborné literatuře za první republiky

V období první republiky je rekonstrukcí v naší odborné literatuře (na rozdíl od beletrie) stále poskrovnu, ale některé se ve 20. a 30. letech objevují. Jsou to však jednotlivosti. O trochu více se vyskytují na stránkách časopisu německých archeologů v českých zemích *Sudeta – Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte*, který vycházel ve 20.–30. letech. Zde se postupně objevilo několik příkladů rekonstrukčních pokusů a rekonstrukce tu byla použita v moderním smyslu jako součást argumentace archeologických závěrů. V článku *Martina Jajma* *Vorgeschichte des*

Friedländischen (1926) tak můžeme vidět jednoduchou náčrtkovitou rekonstrukci hradby v řezu. Částečně zahloubené obydlí ukazuje příspěvek *Johanna Czerneyda* *Funde aus Polepp bei Leitmeritz* (1929; **obr. 7**). *Leonhard Franz* připojil ke svému článku *Böhmerwaldforschungen 1932* (1933) vyobrazení konstrukce hradby. Významné rekonstrukce nabízí ve stejném čísle články *Ernsta Simbrigera* *Eine Hausanlage der Mittleren Hallstattzeit* a *Eine Hausanlage der Mittleren La-Tène-Zeit* (1933). Jsou v nich vyobrazeny rekonstrukce halštatského domu a laténské obydlí s krytou zásobní jámou a ohništěm. Konečně lze ještě doplnit fotografii modelu nákolního domu, která byla

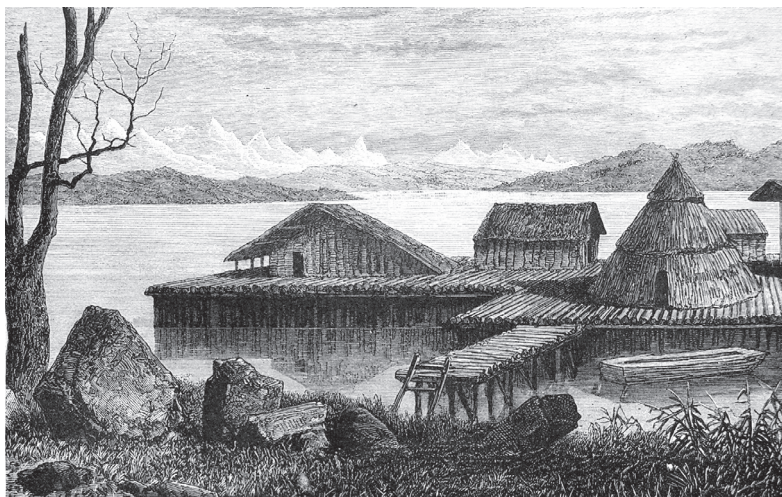
■ **Obr. 7** Skrovný rekonstrukční náčrtek přístřešku (Czerneyd 1929, 56)

připojena k zprávě *Camilly Streitové* *Von der Gesellschaft* (1937).

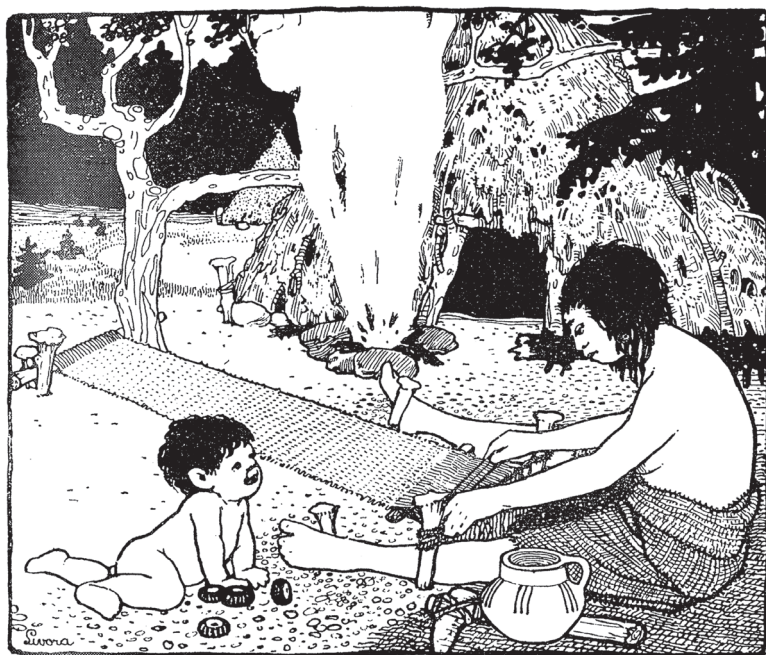
Rovněž jazykově české archeologické prostředí v té době přišlo s ojedinělými rekonstrukčními pokusy. V syntéze *Lubora Niederleho* *Slovanské starožitnosti*, oddíl kulturní, III-2. *Život starých Slovanů* (1925) vidíme rekonstrukční řez hradbou a rekonstrukci chrámu na Rujáně v Arkoně. Ne sice rekonstrukci stavby, ale hrobové výbavy (vozu s nádobami) nabízí potom obrázek v článku *Albína Stockého* *Studie o hallstattské kultuře v Čechách II.* (1928).

Nárůst využití rekonstrukcí ve 40. letech a 50. letech

Jasně patrný nárůst rekonstrukcí přináší 40. léta, především jejich druhá polovina. Souvisí to s více okolnostmi. Archeologie podobně jako jiné oblasti života po válce a zejména po roce 1948 pocítuje působení nacionálních a ideologických hledisek prosazovaných v atmosféře nejprve euforie z osvobození a posléze nástupu komunistické moci. Pro archeologii přinesly události po roce 1948 v individuálních osudech mnohé křivdy a z hlediska oboru pak četné limity vnitřní i vnější diskuse a participace na mezinárodním vývoji. Ovšem je třeba na druhou stranu vyzdvihnout podporu, které se archeologickému průzkumu dostávalo, a příležitosti plošných odkryvů četných významných lokalit (zvláště silně byl z ideologických důvodů podporován výzkum těch slovanských). Jakkoliv byla někdy teoretická východiska bádání pokrivena dobovými politickými poměry, přinesly výzkumy, které v ohromném rozsahu od 40. až do 80. let probíhaly, veliké množství užitečných a komplexních informací. Navíc v roce 1949

■ **Obr. 5** Obrázek nákoliv knize *L. Niederleho* *Lidstvo v době předhistorické* (1893, 126–127)

■ **Obr. 6** Idylická scéna matky s dítětem a prvky eneolitické hmotné kultury, v pozadí stannovitá chata (il. R. Livora; Štorch 1909, 48; Štorch 1910, 109; Sellner 1928, 184)

■ Obr. 8 Fotografie rekonstrukce brány 1 : 1 na Staré Kouřimi (Šolle 1953, 358)

začal být vydáván další archeologický časopis *Archeologické rozhledy*. Ten poskytl nový prostor i pro rekonstrukce a také jich tam lze od počátku celou řadu nalézt.³ Tyto okolnosti byly velmi příznivé pro tvorbu rekonstrukcí staveb a v druhé půli 20. století lze tedy v odborné literatuře již sledovat velký nárůst počtu vyobrazení různé úrovně. Jedná se většinou o rekonstrukce kresebné, ale vyskytují se i modely a jejich fotografie, a dokonce i rekonstrukce 1 : 1 a jejich fotografie.

Uvedme některé příklady. Roku 1940 vydal Jan Filip Kulturní kapitoly z našeho pravěku. Nacházíme zde fotografie modelů eneolitického domu (z Prahy-Bohnic) a halštatského dvorce. Jiří Neustupný použil v roce 1941 v knížce *Pohřbívání žehem v pravěku Čech a Moravy* další z variací na milavečskou mohyly – patrně přebíranou přímo z Langova článku (Lang 1887). V knize *Pravěk lidstva* z roku 1946 Neustupný předkládá obrázek vnitřní konstrukce mohyly a rekonstrukci hraděště. Ve stejných letech vycházejí i knihy Jaroslava Böhmy: 1941 je to *Kronika objeveného věku*, s kresbou základní konstrukce kúlového (sloupového) domu a v příloze s fotografiemi modelů keltských domů, a 1946 je to kniha *Naše nejstarší města*, ve které nalézáme tři obrázky hraděšť (eneolitické z Homolky u Stehelčevsi, lužické z polského Biskupinu a oppidum Staré Hradisko). Jan Filip ve své knize *Pravěké Československo* (1948) využil některé předchozí rekonstrukce: jednak obrázek bohnického domu (převzatý z Filip 1940), dále vyobrazení sloupového

domu (převzatý z Böhmy 1941) a pohled na některá hraděště (dva obrázky převzatý z Böhmy 1946). Naznačený vzestup počtu rekonstrukcí v odborné literatuře může být ještě dokreslen množstvím obrázků, které ke svým článkům v *Archeologických rozhledech* připojil Miloš Šolle při publikaci svých výzkumů na Staré Kouřimi. Hned v prvním ročníku v roce 1949 to byl článek *Výzkum na hraděšti Stará Kouřim* v r. 1948, v roce 1950 *Stará Kouřim po nových objevech* v roce 1949 a v roce 1952 *Výzkum na kouřimské akropoli* v r. 1951. Další Šollehov články *Staroslovanská dvojité brána na Staré Kouřimi* a její restaurace vyšel v roce 1953 v *Památkách archeologických*. V těchto článcích nabídl Šolle nejen řadu rekonstrukcí kresebných, ale též fotografie modelů a u článku z roku 1953 byla připojena také série snímků rekonstrukce brány v poměru 1:1, která byla provedena přímo v terénu (obr. 8). Uvést by bylo možno celou řadu dalších příkladů rekonstrukcí, nárůst jejich využití je zjevný však i takto.

Vyobrazení v beletrii

Podívejme se nyní do oblasti beletrie. Mnohé z knížek o pravěku či raném středověku byly určeny mladším čtenářům a ilustrace v nich měla nezastupitelné místo. Ilustrátoři i samotní autoři beletrie byli více nuceni nabídnout konkrétnější představu o podobě pravěkého života a také

tak činili. Měli tu výhodu, že nebyli tak pevně vázáni zodpovědností vůči čtenáři za odbornou relevanci nabízených obrázků. Nicméně se nedá říci, že by tvůrci beletristických knížek ve své většině přecházeli odborná stanoviska a vývoj v archeologii zcela bez povšimnutí. Mnozí se snažili spolupracovat s archeology a konzultovat s nimi ještě přípustné výjevy z pravěku či raného středověku; navíc někteří sami sledovali buď soustavně, nebo v rámci zakázky nejnovější diskuse na stránkách odborných časopisů. I tak ale nebyly obrázky v beletrii bez problémů.

Již v poslední třetině 19. století nalézáme ilustrace, které přinášely obrázky staveb. Mezi prvními jsou to například ilustrace k povídkám *Sofie Podlipské* Legenda o praotci Čechu (1888) a *Přemysl a Libuše* (1889). Vidíme zde poněkud anachronické výjevy kulís vrcholného středověku k tématům povídek nepatřičných. Na jednom z obrázků knížky o Čechovi vidíme dokonce jakési tee-pee představující obydlí starých Slovanů.

Daleko poučenější pohled na dávnou minulost přinesly knížky Klimenta Čermáka. Časlavský učitel, muzejník a popularizátor historie i archeologie pracoval pilně na přiblížení tématu pravěku (a raného středověku) zejména mladým čtenářům formou povídek, ve kterých zároveň apelativním způsobem

■ Obr. 9 Nákolní osada v knížce K. Čermáka *Šepoty starých lip* (1896, 43; il. M. Aleš) – počet pilot se jeví poněkud naddimenzovaný

3 Stranou ponechme, že nějaký čas na přelomu 40. a 50. let byly ve svém vydávání ohroženy *Památky archeologické*. Ostatně samotné *Archeologické rozhledy* byly určitou náhradou za zrušený časopis *Obzor prehistorický*.

vyzývá k ochraně „památek praotců“. Některé jeho spisy můžeme ale řadit spíše k naučným publikacím – na mysli musíme mít hlavně zmiňovaný *Pravěk lidstva evropského* (Čermák 1887). K tomu však tu je jeho dílo povídkové. V roce 1896 vychází jedna z nejdůležitějších Čermákových knížek tohoto ražení: *Šepoty starých lip*. Zde kromě kresby jeskyně (jako symbolu dalšího důležitého tématu v poznávání života našich předků, které se v té době rozvíjelo – myšlenky jeskynního osídlení) nacházíme i kresbu nákolní osady od Mikoláše Alše (**obr. 9**). Motiv nákolí nepřekvapuje, neboť nákolní tematika na rozdíl od tehdejšího „suchozemského“ bádání nabízela hmatatelnější opory pro hledání podoby architektury pravěku (Slezák 2007, 94).

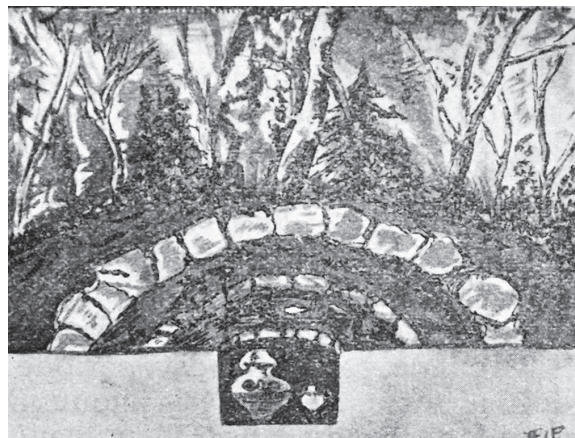
První beletristické pokusy Eduarda Štorcha

V prvních a desátých letech minulého století vystupuje se svými prvními beletristickými díly *Eduard Štorch*. V roce 1907 vychází zmiňovaný *Člověk diluviální* jako zárodek *Lovců mamutů* (1918). V povídce *Čarodějův učeň* (1910), odehrávající se v době bronzové, nalézáme ilustraci nákolí, jejímž autorem je Adolf Kašpar. Z hlediska informací je to obrázek velmi chudý (byť malebný) a detaily zde nenalezne. Trochu na pomezí žánrů se nacházela knížka *Praha v době kamenné* (1910), kterou Štorch později přepracoval pod názvem *U Veliké řeky* (1932; *Sklenář* 2003, 267). Obrazový doprovod zde byl poskládan

z různých zdrojů, včetně etnografických. Jedním z obrázků je ale již zmiňovaná ilustrace Rudolfa Livory s motivem matky s dítětem a chýší v pozadí, která byla využita už v odborněji laděném spise *První lidé v Čechách* z roku 1909.

Tvorba dalších autorů z počátku 20. století a z období první republiky

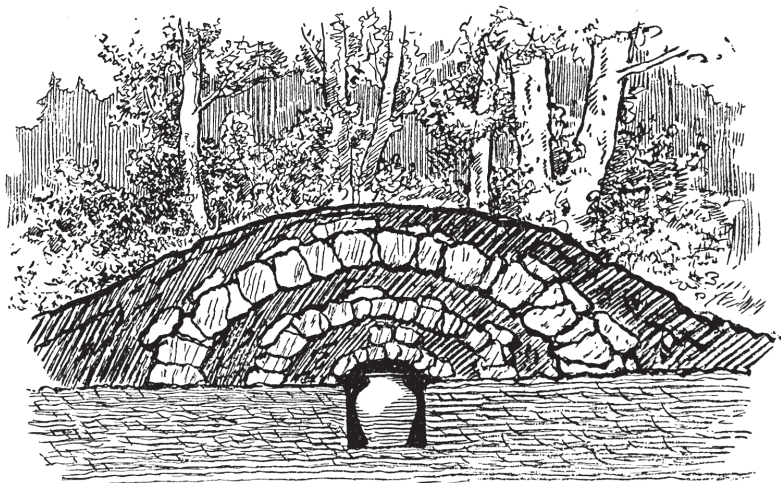
Vedle Štorchovy tvorby jsou zde v prvních dvou desetiletích minulého století další příklady. Zmínku určitě zaslouží *František Jaroslav Pecka* a jeho dvousvazkové dílo *Kovový věk* (1913). Na jednom z obrázků vidíme překreslenou milavečskou mohylu (první publikace *Lang* 1887; **obr. 10**). Další obrázek ukazuje pec. Výrazněji vstupuje do utváření obrazu minulosti, tentokrát raně středověké, *Alois Jirásek*. Jeho dílo je na počátku 20. století již rozsáhlé, ale zachycení architektury vidíme až ve vydání *Starých pověstí českých* z roku 1910 v ilustracích *Václava Černého*. Detailů se z kreseb hradistě však mnoho nedozvíme, architektura zde představuje jen nepatrné kulisy děje. Řadu obrázků od více autorů (*Antonína Häuslera*, *J. F. Hetteše*, *Josefa Kočího*, *Karla Nejedlého*, *Rudolfa Adámka*) nabízí knížka *Václava Vratislava Tomka* *Český pravěk v pověstech* (1919). Název (z dnešního pohledu) plně nevystihuje téma, knížka se věnuje starým Slovanům. Na obrazech vidíme především dva časté a oblíbené motivy: hradistě a obětiště (božiště).

■ **Obr. 10** Jedna z variant překreslené milavečské mohyly v knížce *F. J. Pecky Kovový věk II* (1913, 46)

Ve 20.–30. letech 20. století dosahuje tvorba s pravěkou a raně středověkou tematikou v beletrii velkého rozmachu. Mezi první knížky tohoto období patří *Obrazy z dávnověku* od *Jana Dolenského* (1922). Kreslíř *Rudolf Adámek* zde mimo jiné ztvárnil středověké hradistě a obětiště, ale je zde také oblíbené nákolí a opět se shledáváme s překresleným řezem milavečskou mohylou (**obr. 11**), která je evidentně upravena podle původního vyobrazení v *Langově* článku (1887), a ne z ilustrace v *Kovovém věku* *Peckové* (1913). Opakovaně se vracíme i další ilustrace. Zmiňovaný *František Jaroslav Pecka* připojil ke své knížce *Po stopách mamuta* (1927) obrázek nákolí od *Jaroslava Filipa* (použil ho již *Eduard Štorch* v knížce *Život v pravěku* z roku 1912). A v knížce *Karla Sellnera* *Poslední* (1928) se objevil také nám už dobře známý obrázek *Rudolfa Livory* s matkou, dítětem, eneolitickou výstavkou a chýší.

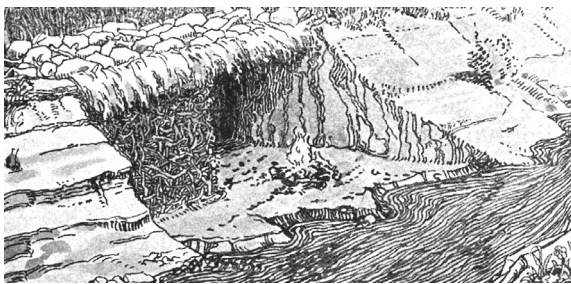
Vrcholné spisovatelské období zaznamenává ve 20. letech *Rudolf Richard Hofmeister*, který je po určitou dobu konkurentem Štorchovým. Jeho styl je však zcela rozdílný, více mystický a slohově komplikovaný a méně přístupný mladému čtenáři, proto nakonec bude úspěšnější pojetí Štorchovo (*Sklenář* 2003, 198–200, 211). V knížkách *Neznámá dramata* (1923) a *Třemšín* (1924) nalézáme v rukopisu ilustrátorů *Vladislava Hřímálého* a *Adolfa Doležala* provedená obětiště či božiště. Hofmeisterovo *opus magnum* pak tvoří trilogie *Pravěk Čech* (jednotlivé díly vycházely v letech 1921, 1925 a 1929). Třetí díl (1929) ilustroval

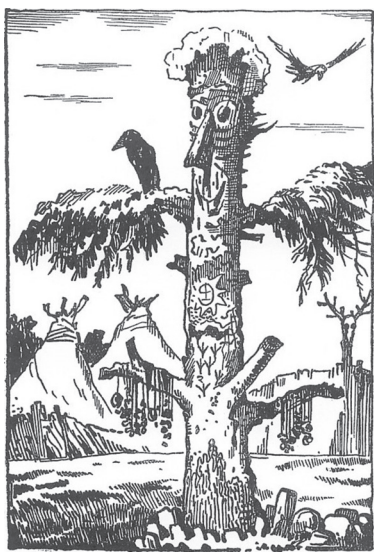
■ **Obr. 11** Další vyobrazení překreslené milavečské mohyly v knížce *J. Dolenského Obrazy z dávnověku* (1922, 69; il. *R. Adámek*)

■ Obr. 12 Scéna z nákolí v knížce A. Tluchoře (Sonnleitnera) *Děti jeskyně II. V nákolní stavbě* (1931, 247; il. F. Jaeger)

■ Obr. 13 Rekonstrukce přístřešku v knížce A. Tluchoře (Sonnleitnera) *Děti jeskyně II. V nákolní stavbě* (1931, 114; il. F. Jaeger) – možná inspirace článkem J. Czerneyda (viz obr. 7)

■ Obr. 14 Obydlí poněkud indiánského vzezření v knížce E. Štorcha *Osada Havranů* (1930, 9; il. J. Konůpek)

jeden z našich tehdejších nejvýraznějších ilustrátorů i malířů volné tvorby, Jan Konůpek (významně spolupracoval i se Štorchem). Jeho nezaměnitelným pitoreskním stylem jsou zde mimo jiné nakresleny obrázky jeskyně a samozřejmě nákolí – to je provedeno na rozdíl od mnohých jiných obrázků poměrně odlehčeně, jen na pár základových sloupech. Z řady dalších autorů můžeme zmínit tvorbu Jindřicha Spáčila. Především jeho knížku Raván a Théra (1925). Zde v ilustracích Ondřeje Harlase vidíme několik „záběrů“ na nákolní stavby – včetně občasných relativních detailů. V románu Josefa Růžičky Samo z roku 1925 vyobrazil ilustrátor Josef Kočí hradiště i jednotlivé dílčí výjevy srubových staveb a také obětiště. Nutno ovšem říci, že tyto obrázky jsou povětšinou zastřeženy přítmím či deštěm, takže mnoho detailů neukazují. I tak se však jeví jako inspirované východoslovanským prostředím. Pominout určitě nemůžeme ve 30. letech dvoudílný román Aloise Tluchoře (Sonnleitnera) *Děti jeskyně*. Druhý díl s názvem *V nákolní stavbě* vyšel v roce 1931 a najdeme zde řadu obrázků. Především nákolí, ale i různé další přístřešky, obětiště a pec. Obrázky, které nakreslil Fritz Jaeger, ukazují i leckteré detaily a patří tedy k těm odvážnějším (obr. 12). Jeden z přístřešků (obr. 13) se zdá být inspirován nákresem výše uváděného článku J. Czerneyda (1929).

Vrcholné období tvorby Eduarda Štorcha

Uvedený přehled samozřejmě není úplný, ale upozornil aspoň na ta nejdůležitější jména 20. a 30. let. Jedno jméno zde ale citelně chybí a nemůžeme se bez něj obejít. Po jistém útlumu let 20. se totiž velmi výrazně se svou koncepcí příběhů z pravěku a raného středověku hlásí o slovo Eduard Štorch. V roce 1930 mu vychází jeden z nejslavnějších románů, obračející se k mladší době kamenné, *Osada Havranů*, malebně ilustrovaná Janem Konůpkem, který zasadil děj do poněkud indiánských kulís, včetně jakýchsi tee-pee (obr. 14). Konůpek vtiskl ve 30. letech dějům Štorchových románů nezaměnitelnou (byť v důsledku pozdějšího převrstvení tvorbou Zdeňka Buriana nikoliv trvalou) pečť. Vybavil obrázky i některé další Štorchovy knížky této doby: v dalším příběhu o prvních zemědělci *U Veliké řeky* (1932) nalézáme v pozadí malé domy čtvercového půdorysu, v příběhu z přelomu doby železné a doby římské *Zlomeném meči* (1932) hradiště, v knížce *Junáckou stezkou* (1934) z doby raného středověku (byť s poněkud zavádějícím podtitulem *Příběhy z doby železné*), která částečně navazovala ještě na někdejšího Bohatýra Vratislava (*Sklenář* 2003, 277), jsou to hradiště a domy na něm, v knize *Volání rodu* (1934), zasazeném do doby

■ Obr. 15 Nákolní osada v knížce E. Štorcha *Bronzový poklad* (1932, 81; il. O. Cihelka)

■ Obr. 16 Srubová stavba v knížce E. Štorcha *Meč proti meči* (1946, 109; il. J. Wowk)

bronzové, je to seskupení jakýchsi primitivních chýší v pozadí a jeden Konůpkův obrázek v knížce Libuše a Přemysl (1938) ukazuje srub. Na přelomu 30. a 40. let neměl však Konůpek už o pravěké a další historické motivy zájem a soustředil se na svou volnou tvorbu.⁴ Znovu Štorch využil Konůpkových ilustrací až v románu Hrdina Nik z roku 1947, který byl přepracovaným vydáním knížky Junáčkou stezkou (*Sklenář* 2003, 287). Štorch zde obměnil obrazový doprovod a k některým znovu použitým ilustracím přidal ještě další. Mnoho detailů z konstrukcí vyobrazených staveb se na Konůpkových obrázcích většinou bohužel nedozvíme. Jednak se zde odráží obvyklá náznakovost a zakrytí staveb dalšími prvky děje a jednak samozřejmě pro Konůpkův rukopis byla určitá málomluvnost a silná stylizace typická.

Vedle Konůpka však Štorch ve 30. i 40. letech spolupracoval i s dalšími ilustrátory. První vydání *Bronzového pokladu* (1932) ilustroval Oldřich Cihelka, který byl rovněž žádaným výtvarníkem (v porovnání s Konůpkem měl rukopis mnohem bližší pozdější realistické burianovské ilustraci). Jedna scéna je silně indiánského ražení, v pozadí vidíme opět tehdy oblíbené tee-pee. Na dalším obrázku je nakresleno nákolí – v základních rysech jakoby se tento obrázek inspiroval někdejší kresbou Mikoláše Alše ke knize Klimenta Čermáka *Šepoty starých lip* z roku 1896. Jen přehnané množství opěrných kúlů je zde již redukováno k realističtější podobě (obr. 15). V roce 1939 vybavil svými obrázky knížku *O Děvin a Velehrad*, ve které Štorch vyprávěl příběh z období Velké Moravy, Jiří (Jurij) Wowk, výtvarník ukrajinského původu. Obrázky

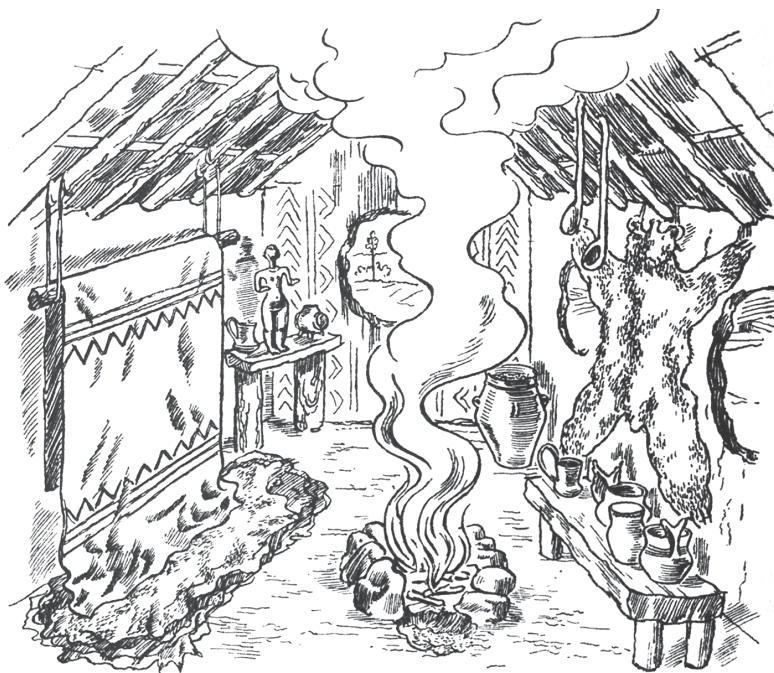
jsou to jen kusé nebo náznakové zpodobnění, na jednom ale můžeme spatřit o něco lépe srub (inspirovaný lidovou architekturou). Do doby 9. století v Čechách uvádí čtenáře knížka *Zastavený příval* z roku 1940, kde Wowk ovšem nakreslil jen nemnohé náznaky architektury bez detailů a některé s poněkud anachronicky vyhlížející podobou. Ve stejném roce Wowk ilustroval i nové vydání knihy *U Veliké řeky* (1940). Obrázky zde působí realističtěji než Konůpkovy, ale architekturu obsahují jen v nepatrných náznacích a výsecích. Výjimku tvoří obligátní pohled na rozlehlou nákolní osadu (u obrázku je však zároveň připojeno autorovo upozornění, že takové stavby se v době, kdy se odehrává děj románu, nestavěly a jsou pozdějšího data). V roce 1946 Wowk ilustroval ještě i *Meč proti meči* z období 10. století. Zde nejvíce některé scény prozrazují východoslovanskou inspiraci (u původem ukrajinského výtvarníka ještě méně překvapivou než u jiných autorů; obr. 16). Pro úplnost dodejme, že svými poněkud jednoduchými obrázky doprovodil Štorchovu knížku *O pračlověku* (1941) Antonín Stalich. Kromě jeskyně a nákolní stavby je zde i půvabné „hnízdo pračlověka“ s habitem ptačí budky ve větvích stromů (obr. 17).

Vedle rozsáhlé Štorchovy tvorby lze ve 40. letech doplnit aspoň některé další autory a výtvarníky. Na prvním místě to musí být knížka *Anny Neustupné* *Pravěký bohatýr Enzu*

■ Obr. 17 Představa obydlí pračlověka v knížce E. Štorcha *O pračlověku* (1941, 7; il. A. Stalich)

4 K tomu Konůpkův dopis Štorchovi, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Fond ŠTORCH Eduard, korespondence vlastní, přijatá, dopis od J. Konůpka 21. 12. 1942.

■ **Obr. 18** Didaktická inscenace eneolitické hmotné kultury v interiéru domu v knížce A. Neustupné *Pravěký bohatýr Enzu* (1941, 28; il. Č. Duba)

z roku 1941. Manželka archeologa Jiřího Neustupného mohla své dílo se svým chotěm konzultovat. Proto i mnohé obrázky se jeví jako poučné a opřené o dobové archeologické poznání. Vidíme tak v ilustracích Čenka Duby „záběry“ na eneolitické domy a hmotnou kulturu tohoto období (**obr. 18**). I zde však spatřujeme motiv tee-pee jakožto hypotetického obydlí kočovných obyvatel. V knize *Adolfa Veselého Země vřelé náručí* (1944) nalezneme řadu obrázků opět od Čenka Duby s motivem domů či dalších staveb. Některé jsou jen nepatrnými náčrtky v pozadí, některé přinášejí trochu více informací. Do velké podrobnosti však nejdou.

Závěrem lze připomenout, změnu obrazového doprovodu v *Štorchových* knihách v první polovině 50. let. V roce 1950 spatří světlo světa ještě další román Minehava, kde ilustrace provedl Jan Podhajský, ale Štorch už tehdy spolupracoval se Zdeňkem Burianem, který také měl Minehavu původně ilustrovat, byl však u režimu v nemilosti (*Sklenář* 2003, 289, 322). Mimochodem, jedno vydání *Lovců mamutů* dokonce ilustroval v roce

1946 Ondřej Sekora (se kterým neměl Burian později nejvřelejší vztah⁵), což byla rarita a jakkoliv byly obrázky Ondřeje Sekory vcelku i Štorchem kladně přijímány (*Sklenář* 2003, 319), přednost naštěstí nakonec dostal Burian, který novým vydáním Štorchových základních knih vtiskl nezaměnitelnou a dnes již kanonickou obrazovou podobu. V roce 1954 se s Burianovými kresbami objevuje *Bronzový poklad*, ve stejném roce i *Osada Havranů* (1954). V následujícím roce vyšla znovu knížka (dříve ilustrovaná Konůpkem, ovšem bez obrazů architektury) *V šeru dávných věků* (1955), odehrávající se v době bronzové, jež přinesla řadu vyobrazení domů. V roce 1956 jsou to *Lovci mamutů* a *U Veliké řeky*. Konečně v roce 1957 (již po Štorchově smrti) vychází s Burianovými ilustracemi i *Hrdina Nik*. Další Štorchovy knížky se dočkaly opětovných vydání s novými Burianovými ilustracemi také v dalších letech a dnes si již Štorchovy povídky a romány jen obtížně s tvorbou jiného ilustrátora dokážeme představit (je ale na místě doplnit, že ani Burianovy ilustrace mnohdy nejsou příliš sdílné).

Shrnutí hlavních trendů ve vyobrazování rekonstrukcí

Shrneme-li předchozí text, můžeme říci, že rekonstrukcí staveb se v odborné literatuře objevilo v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století poměrně málo. Zpočátku se jednalo jen o nemnohé nákresy mohyl, jen ojediněle i dalších objektů – zejména nákolí. Teprve od 20. let 20. století postupně narůstá více rekonstrukcí i dalších staveb. Radikální proměna a zmnožení typů i počtů vyobrazených staveb však přichází až v polovině 20. století. Tehdy již rozsáhlé plošné odkryvy začínají přinášet své výstupy i v podobě rekonstrukcí staveb a ty se stávají častější a někdy i přímo standardní součástí závěrů výzkumů. Byl tak rozpoznán přínos rekonstrukcí, jež nemusí být jen nějakou ozdobou a popularizující složkou, ale jsou též plnohodnotným nástrojem odborné diskuse.

V beletrii se obrázky staveb začaly objevovat vlastně zhruba ve stejný čas jako v odborné literatuře, ale od počátku minulého století, zejména však od 20. let jejich počet narůstal. Mnohá z těchto vyobrazení byla silně anachronická a mlhavé představy o stavbách zejména pravěku přetrvávaly v podstatě až hluboko do 20. století. A pokud se ilustrátor nechtěl pouštět příliš na tenký led, použil některý z triků, jak sice prvek architektury použít, ale bez detailů. Stavby jsou tedy nakreslené ze vzdáleného pohledu, jindy se jedná jen o nepatrné výseky nebo jsou stavby zakryty bohatým dějem v popředí anebo je vidíme v přítmí či za deště. Zkrátka jsou v detailech zamlčené.

Kromě celkové většinové nejistoty v podobě objektů, lze sledovat některé oblíbené motivy. V literatuře o pravěku je to určité obraz nákolí (více k motivu nákolí v beletrii *Slezák* 2007). Buď celého nákolního sídliště, nebo jedné nákolní stavby. Jedním z pohybů v obrazu nákolí byla postupná redukce původně přehluštěných pilot, na kterých objekty nebo celé osady stály (odráželo

5 V jednom dopise Burian Štorchovi napsal: „Jistě se však pamatujete na sprostý a prolhaný útok, který otiskly Lidové noviny před rokem a který napsali pánové O. Sekora, Foll a „básník“ St. Neumann – vesměs funkcionáři St. nakl. dětské knihy. [...] Fouká sice jiný vítr, Foll i Neumann už v SNDK nejsou, ale je tam ještě pan Sekora, který se dal povýšit na nástupce Mikoláše Alše. Doufám, že i tento „odborník“ zmizí [...]“. Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond ŠTORCH Eduard, korespondence vlastní, přijatá, dopis Z. Buriana z 3. 5. 1952.

se v tom přijetí hypotézy o vícefázovém osídlení a asynchronnosti řad opěrných kúlů). Dalším oblíbeným podnětem ve vyobrazeních byly vstupy etnografických analogií. Nejprve to byly cestopisné rytiny zachycující „primitivní“ kmeny severních i tropických oblastí a posléze byli pro ilustrátory podnětní préríjní severoameričtí indiáni, čehož důsledkem bylo pronikání motivu stanů, tee-pee a někdy i dalších indiánských nebo jiných domorodých prvků do ilustrací k našemu pravěku – různé stany byly ostatně jednou z hypotetických možností lehkých obydlí kočovníků, která se předpokládala v některých obdobích.

Jinými oblíbenými motivy disponovalo téma raného středověku. Zdaleka k nejčastějším vyobrazením náleží různá obětiště či bojiště. Tato fantasmata patří k obligátním prvkům ilustrací beletrie s raně středověkou (občas i pravěkou) tematikou. Lze v tom možná vidět určitou romantickou manifestaci náboženské uvolněnosti a vstřícný pohled na pohanské předky. Dalším hojně zastoupeným fenoménem jsou potom hradiště. Při absenci důkladnější znalosti venkovské raně středověké architektury byla hradiště jakousi bezpečnější kotvou k realitě ilustrované doby. Znalosti o hradištích byly samozřejmě také kusé, ale přeci jen aspoň nějaké byly. Mnohá vyobrazená hradiště ovšem působila někdy anachronicky jako vrcholně středověké pevnosti, jindy se zase nelze ubránit dojmu recentní východoslovanské inspirace.

Summary

The article looks into development of ideas on prehistoric and early medieval features in Czech factual literature and fiction. It introduces first attempts and other important examples representing certain basic trends and favourite motifs. It specialised literature caution in approach to reconstructions is typical. Till mid 20th century only small number of reconstructions of dwellings and other features was created. Only changes to Czech archaeology in the 1940s brought a fundamental turn and the number of reconstructions in specialised literature significantly increases. The situation with fiction was different and there are more depictions of buildings from the beginning of the 20th century. It relates to the necessity of concrete images which authors of fiction have to provide for their (often child) readers. Artists and fiction writers kept contacts with scientists and consulted with them.

Illustrators addressed the uncertainty of building designs in various ways where they avoided detail and open view of the building. They showed buildings from distance, partially hidden, only in suggestions etc. They drew more when approaching the popular lake villages – this phenomenon was popular in both non-fiction and fiction. Other popular method was ethnographic borrowing from lives of natives (whether it concerned Inuits or Native Americans), hill forts, fortresses and various places of sacrifice and worship.

Literatura

- Bláhová-Sklenářová, Z. 2012: Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje, *Præhistorica* XXX/2. Praha.
- Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha.
- Böhm, J. 1946: Naše nejstarší města. Praha.
- Czerneyd, J. 1929: Funde aus Polepp bei Leitmeritz, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* V, 56–58.
- Čermák, K. 1887: Pravěk lidstva evropského. Praha.
- Čermák, K. 1896: Šepoty starých lip. Praha.
- Dolenský, J. 1922: Obrazy z dávnověku. Praha.
- Filip, J. 1940: Kulturní kapitoly z našeho pravěku. Praha.
- Filip, J. 1948: Pravěk Československo. Praha.
- Hofmeister, R. R. 1923: Neznámá dramata. Praha.
- Hofmeister, R. R. 1924: Třemšín. Mladá Boleslav.
- Hofmeister, R. R. 1929: Pravěk Čech III. Praha.
- Hraše, J. K. 1865: Pohanské pohřebiště nad Smutnou u Rataj, *Památky archaeologické* VI/6, 220–224.
- Jahn, M. 1926: Vorgeschichte des Friedländischen, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* II, 1–21.
- Jičínský, K. 1858: Otevření mohyly u vsi Kamýka blíž Chudenic, *Památky archaeologické* III/1, 45–46 (obrázek na vložení příloze mezi stranami 26–27).
- Jirásek, A. 1910: Staré pověsti české. Praha.
- Lang, F. 1887: O nálezech u Milaveč a Velkých Luženic, *Památky archaeologické* XIV/4, 209–211.
- Leonhard, F. 1933: Böhmerwaldforschungen 1932, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* IX, 58–72.
- Neustupná, A. 1941: Pravěk bohátýr Enzu. Praha.
- Neustupný, J. 1941: Pohřbívání žehem v pravěku Čech a Moravy. Praha.
- Neustupný, J. 1946: Pravěk lidstva. Praha.
- Niederle, L. 1893: Lidstvo v době předhistorické. Praha.
- Niederle, L. 1925: Slovanské starožitnosti, oddíl kulturní, III-2. Život starých Slovanů. Praha.
- Pecka, F. J. 1913: Kovový věk, I–II. Praha.
- Pecka, F. J. 1927: Po stopách mamuta. Praha.
- Piř, J. L. 1897: Archaeologický výzkum ve středních Čechách, *Památky archaeologické* XVII/5, 367–410.
- Piř, J. L. 1903: Starožitnosti země České II. Čechy na úsvitě dějin, sv. 2. Praha.
- Pleiner, R. 1958: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha.
- Podlipská, S. 1888: Legenda o praotci Čechu. Praha.
- Podlipská, S. 1889: Přemysl a Libuše. Praha.
- Růžička, J. 1925: Samo. Praha.
- Sellner, K. 1928: Poslední. Mladá Boleslav.
- Schlichtherle, H. (Hrsg.) 1997: Pfahlbauten rund um die Alpen. Stuttgart.
- Schmidt, V. 1893: Archaeologický výzkum údolí Svatojiřského a okolí, *Památky archaeologické* XVII/2, 243–286.
- Simbriger, E. 1933a: Eine Hausanlage der mittleren Hallstattzeit, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* IX, 86–87.
- Simbriger, E. 1933b: Eine Hausanlage der mittleren La-Tène-Zeit, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* IX, 88–92.
- Sklenář, K. 2003: Bohové, hroby a učitelé. Cesty českých spisovatelů do pravěku. Praha.
- Slezák, M. 2007: K nálezům nákolních osad a jejich odevzvě v českých ilustracích v 1. polovině 20. století, *Živá archeologie* 8, 93–98.
- Spáčil, J. 1925: Raván a Théra. Praha.
- Stocký, A. 1928: Studie o hallstattské kultuře v Čechách II, *Památky archaeologické* XXXVI/1–2, 47–53.
- Streit, C. 1937: Von der Gesellschaft, Sudeta. *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* XIII, 123–126.
- Šolle, M. 1949: Výzkum na hradišti Stará Kouřim v r. 1948, *Archeologické rozhledy* 1, 26–30.
- Šolle, M. 1950: Stará Kouřim po nových objevech v roce 1949, *Archeologické rozhledy* 2, 87–93.
- Šolle, M. 1952: Výzkum na kourimské akropoli v r. 1951, *Archeologické rozhledy* 4, 282–289.
- Šolle, M. 1953: Staroslovanská dvojité brána na Staré Kouřimi a její restaurace, *Památky archaeologické* XIV/2, 347–358.
- Štorch, E. 1907: Člověk diluviální. Praha.
- Štorch, E. 1909: První lidé v Čechách. Bakov.
- Štorch, E. 1910a: Čarodějův učeňník. Praha.
- Štorch, E. 1910b: Praha v době kamenné. Praha.
- Štorch, E. 1930: Osada Havranů. Praha.
- Štorch, E. 1932a: Bronzový poklad. Praha.
- Štorch, E. 1932b: U Veliké řeky. Praha.
- Štorch, E. 1932c: Zlomený meč. Brno.
- Štorch, E. 1934a: Junáckou stezkou. Praha (přepřevzaté vydání knížky Bohatýr Vratislav).
- Štorch, E. 1934b: Volání rodu. Praha.
- Štorch, E. 1938: Libuše a Přemysl. Praha, 2. vydání.
- Štorch, E. 1939: O Děvin a Velehrad. Praha.
- Štorch, E. 1940a: U Veliké řeky. Praha, 4. vydání.
- Štorch, E. 1940b: Zastavený příval. Praha.
- Štorch, E. 1941: O pračlověku. Praha.
- Štorch, E. 1946: Meč proti meči. Praha.
- Štorch, E. 1947: Hrdina Nik. Praha, 4. vydání (první dvě vydání jako Bohatýr Vratislav, třetí vydání jako Junáckou stezkou).
- Štorch, E. 1950: Minehava. Praha.
- Štorch, E. 1954a: Bronzový poklad. Praha, 4. vydání.
- Štorch, E. 1954b: Osada Havranů. Praha, 2. vydání.
- Štorch, E. 1955: V šeru dávných věků. Praha, 3. vydání.
- Štorch, E. 1956a: Lovci mamutů. Praha, 12. vydání.
- Štorch, E. 1956b: U Veliké řeky. Praha, 5. vydání.
- Štorch, E. 1957: Hrdina Nik. Praha, 5. vydání.
- Tichý, R. – Slezák, M. – Dobráková, H. 2008: Nákolní stavby doby kamenné v alpském okruhu, *Živá archeologie* 9, 9–15.
- Tluchoř, A. 1931: Děti jeskyň II. V nákolní stavbě.
- Tomek, V. V. 1919: Český pravěk v pověstech.
- Veselý, A. 1944: Země vřelé náručí.